

МАНИПУЛАТИВНИЯТ АСПЕКТ НА КОГНИТИВНИТЕ МЕТАФОРИ В СЪВРЕМЕННИТЕ БЪЛГАРСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ РЕЧИ

Жанета Андреева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

THE MANIPULATIVE ASPECT OF COGNITIVE METAPHORS IN CONTEMPORARY BULGARIAN POLITICAL SPEECHES

Zhaneta Andreeva

Shumen University “Episkop Konstantin Preslavski”

The article presents an analysis of cognitive metaphors in the speech of contemporary Bulgarian politicians. This study aims to trace the way for the formation and functioning of the manipulative nature of cognitive metaphors. We examine current political speeches that are productive for creating a metaphorical situation. The study analyzes language resources used to achieve the manipulative aspect of cognitive metaphors in spontaneous political speeches. The examples given are excerpted from current public statements of politicians.

Keywords: metaphor, cognitive linguistics, cognitive function, political metaphor speech act, linguistic demagogy, linguistic pragmatics, Bulgarian political speeches

При изследването на манипулативната функция на езика в политическите речи изследвателят се изправя пред сериозен проблем, който произтича от твърде широкия диапазон на възможности за проучване. В процеса на подбор на похвати и стратегии се търси стабилна научна основа, фундаментален подход, който да целенасочва самото изследване, като например необходимостта да се правят съпоставки в синхронен и диахронен план. Характерологията на политическите речи обаче изисква различен научно-изследователски подход. Диахронната плоскост предполага проучване на по-ранни етапи и това означава, че изследвателят разполага само с текст, но не и с всички субективни феномени, свързани с употребата на допълнително когнитивно съдържание, което се използва в манипулативен аспект. Липсва

достатъчна осведоменост за интерличностната релация продуктор – аудитор. Проучването на проблема чрез различни времеви отрязъци опира до съпоставка между окрупнени концептуални метафори, които са монолитни конструкции, кореспондиращи с универсални кодове като фонове знания. Тълкуването на когнитивното съдържание е ограничено до извличане на илокутивната страна от комуникацията, но ефектът на допълнителност, която прави комуникативния акт успешен, е изличен от времето. Пълноценното проучване на когнитивните метафори и манипулативната им същност налага фокусиране върху съвременни за изследвателя политически речи.

Цел на настоящата разработка е да се проследи пътят за формиране и функциониране на манипулативната същност на когнитивните метафори в речите на българските политици от съвременното.

Обект на настоящото проучване са актуални политически речи, които са продуктивни за създаване на метафорична ситуация. Приведените примери са ексцерпирани от актуални публични изказвания на политици.

Предмет на изследването са когнитивните метафори, употребени в спонтанните политически речи.

Поставената цел на изследването налага изясняване на терминологичния апарат по проблема, както и някои същностни черти на процеса по идентифициране на метафорите. Необходимо е ясно очертаване на смисловите сходства и различия между манипулативния аспект и езиковата демагогия. Разграничаването се налага, защото манипулация и демагогия са релевантни по отношение на взаимното конфигуриране в метафорите от политическата реч, но не са смислово заменяеми в процеса на научното изследване. Следва да се уточни, че манипулативният аспект е средство за осъществяване на демагогското намерение на говорещия. Манипулативният потенциал на метафората съдейства за изграждането на образа на действителността в политическата комуникация. Многообразието на комуникативните форми превръща метафората във важна стратегия при формирането на илокутивната сила в дадена политическа реч. Научен фундамент в хода на проучване на манипулативния аспект при употребата на когнитивни метафори в речта на политиците е лингвистичната прагматика, която със своя потенциал разгръща

перспективата на езика към сферата на неговото възприемане – осъществяването на речевия акт и импликатурите, които той генерира. Понятието *импликатура*, въведено от П. Грайс (Grice/Грайс 1975: 43 – 58), назовава това, което се има предвид, но не е буквално казано. В „Логика и разговор“ той разграничава това, което се казва, от онова, което се имплицира. Идеята за субективното значение на изказа той разгръща още през 1957 г. в статията „Значение“ (Grice/Грайс 1957: 377 – 388), където поставя акцент върху позицията на говорещия и намерението му да получи определен резултат от разговора. В основата на лингвистичната прагматика е заложена теорията за речевите актове (Austin/Остин 1996), според която със словото се извършва действие. Прилагането на тези базисни за прагматиката научни изследвания към хода на проучване и анализ на метафоричността в съвременната политическа реч може да обясни манипулативността като важна страна в процеса на замисъл и осъществяване на политическото говорене. Изучаването на манипулативния потенциал на политическата метафора дава възможност нагледно да бъде представен механизмът за разпознаване на интенциите на говорещия и възможността за въздействие върху адресата. Трябва да се отдели особено внимание върху анализа на вербалните единици, които се използват за оказване на информационно-психологическо въздействие.

Езикова демагогия е сравнително ново понятие в езикознанието. Явлението езикова демагогия е обект на проучване в сферата на философията, социологията, политологията, прагматиката, лингвистиката. Общата основа, върху която се развиват научните изследвания всъщност е употребата на езиковия ресурс като средство за контролирано въздействие върху адресата в комуникативния дискурс. Изключителна заслуга за теоретизирането и обособяването на понятието езикова демагогия в науката за езика има Ст. Димитрова. В монографията *Езикова демагогия* (Димитрова/Dimitrova 1999) тя откроява белезите, според които езиковата демагогия се разграничава от конвенционалния смисъл на житейската демагогия, т.е. не става дума за лъжа, а за сложна вербална ситуация, в която информацията се преразпределя и се формира ниво на допълнителност, въз основа на което се осъществява комуникативното намерение. В труда са изведени анализи

върху езиковата демагогия, основаващи се на комбинации от речеви ресурси, обхващащи различни езикови равнища – лексикално, граматично, синтактично. Езиковите маркери, които участват в логическото задвижване на речевия демагогски механизъм, функционират чрез ефекта на допълнителната семантика в илокутивното ниво на речевия акт, преразпределянето на информация от пресупозитивната база към сферата на домейна, осъществяване на преднамереността в позицията на адресанта. В резултат на това се получава контролирано въздействие върху адресата точно по линията на когнитивното асимилиране на информацията, като се подсилва драматизмът чрез точно подбрани езикови компоненти. Прави впечатление, че техният подбор е пряко зависим от това – дали продуцентът на речта е носител на езика. Пример за вербални единици с такова въздействие са усилителните частици. Базисно научно изследване в тази връзка е трудът на Татяна Николаева *Функции частиц в высказывании* (Николаева/Nikolaeva 1985). Особено внимание е обърнато на усилителните частици и тяхната прагматична функция в езика, а именно способността им да притежават смислов потенциал на качествен показател в изказването. В основата на усилителното значение е закрепена целта на продуцента на речта да насочи вниманието на адресата към конкретна тема или акцент в изказването (Николаева/Nikolaeva 1985: 78 – 80). Значението на частиците в речта зависи не от контекста, а от намерението на говорещия да представи темата по определен начин. В хода на изказването те внасят елемент на добавена семантична страна, която е ясно възприемаема от носителите на езика. Прикрепеното към частиците смислово обозначение е вариативно: емфатическо, усилително, актуализиращо, смекчаващо, акцентиращо и т.н., според илокутивния потенциал на изказването (Николаева/Nikolaeva 1985: 77). Изясняването на проблема за скритата семантика на частиците в речта е съществена база в изследването на езиковата демагогия като процес, в който информацията се обработва и се представя по определен начин в хода на речта. Проучването на езиково-демагогската същност на когнитивните метафори в политическите речи налага констатацията за преднамереното разминаване на повърхнинните структури и пресупозитивната база. Функциони-

рането на този когнитивен механизъм може да се проследи чрез прилагането на емпиричния подход – ексцерпиране и анализ на материал от изказванията на политиците. Изводите от изследването открояват същността на метафората като когнитивен ресурс за постигане на убеждение. Доказателство за това илюстрират няколко примера от речите на Христо Иванов.

Прелитаме над язовир Искър, виждаме Боровец, виждаме Мусала, виждаме една голяма част от България и искахме да сме във въздуха, за да ви покажем и нещо друго – често се казва, че докато управлява Бойко Борисов, в България може да се случат само неща, пред които той си представя, че може да се снима, или които могат да се поберат в рамките на един есемес, написан естествено на латиница, защото той няма кирилица, но България не може да се събере в тази много тясна рамка; България трябва да излезе от тясната рамка на прозорчето на Бойковия телефон (Христо Иванов).

Ние си бяхме позволили да имаме наивно очакване, че Европа е просто като някаква учителка по морал и право, която ще ходи с пръчката и ще наказва... (Христо Иванов).

Ексцерпираният речев материал от политическите изказвания на Христо Иванов е в голям обем и показва един характерен стилистичен маркер – вербалната му продуктивност и поведението му в обществото са в границите на едни и същи осъзнати стереотипи – функционално неговите речи, независимо дали са спонтанни или предварително подготвени, показват на първо място тенденцията на присъединителна позиция към адресата. Воденето на речта от първо лице множествено число е преднамерен стилистичен акцент, чрез който речта демагогски приобщава говорещия към аудиторията с цел да се подчертае общата перспектива. Употребата на множествено число е знак със стилистично значима информация, защото чрез избраната форма на изказ говорещият оставя впечатление за съзнателно търсен диалог. Фактически речевият акт на политика се оказва мнима дискуссионност, един обширен и подробен монолог, чиято крайна презумпция е да фиксира констативно проблематиката, да остане без отговор, без коментар от страна на адресата. Манипулативният аспект на говоренето е открийм и чрез емотивната функция на индикатива,

която показва ясната позиция на комуниканта да провокира емоционална съпричастност на адресата към изказаното становище, например употребата на националната идея като смислов концепт. Предмет на речта е фокусирането върху определени детайли от националния пространствен параметър, постигнато чрез натрапено внушение за една и съща гледна точка с аудиторията. Аспектите за националното са концептуализирани чрез топоними и илюстративност. Така като че ли речта надгражда оценъчна семантичност. Целта е да се имплицира контраст на конструираната идентичност и това е България, свита в малкия фокус от телефонния дисплей на премиера. По отношение на групирането на информацията според вграждането ѝ в илюкутивния план на изказването следва да се отбележи, че основното съобщение е истинно, докато демагогската същност се проявява в хода на неговото интерпретиране. Отправна точка в разминаването между истинно и манипулативно са метафоричните значения. Позицията на аудитора е да съчетае буквалния и експлицитния пласт в комуникативната ситуация и това се постига чрез присъщия за концептуалната метафора контраст. В първия екстракт се открояват няколко конвенционални метафорични примера: България, красотата на България; латиницата срещу кирилицата; тясната рамка. Подреждането им в логически концепт откроява едно когнитивно съдържание, което доминира над останалите, йерархизира ги с оглед на комуникативното намерение. Това е невъзможността от съполагане между националните ценности и достойнство, от една страна, и политическото поведение на премиера Бойко Борисов, от друга страна. Анализът на подобни метафори налага извода, че въпреки наличието на концептуално обединяващ метафоричен пласт, при формирането на манипулативния аспект участват всички метафорични конвенционални нива.

Политическият дискурс е продукт на личността и колективните ментални процеси, а метафората е тяхната пресечна точка. Функцията на речта в политиката се предопределя от процесите на придобиване, поддържане и загуба на власт. Това определя и спецификата от ресурси, които включват дискурсивна сила за популяризиране и налагане на конвенции като основа на политиката. Важен начин, по който властта може да бъде спечелена,

поддържана или подкопана, е въздействието върху мисленето и поведението на хората, т.е. манипулират се възгледи, които могат да доведат до действия, изгодни за политик или политическа партия. Следователно основната реторична цел на политическото говорене пред аудитория е формиране на позиция, която да отключи действие за подкрепа на избраната кауза. Вторият екстракт от политическо изказване на Христо Иванов е пример за спецификата на този манипулативен акт. Представя ситуационно задействана метафора, чийто смисъл за декодиране постига на имплицитно ниво идеята за бездействието на обществото към корупционната практика в управлението на Борисов (...*наивно очакване*...) и провокира движение към ясно обозначена позиция на промяна.

Това са два красноречиви примера за дискурсивния капацитет на метафората. Тя използва когнитивни ресурси за налагане на концепция като въздействие върху адресата. Когнитивната метафора не само формира смисъл, тя манипулира до степен на предприемане на действия, които са стратегически предположени от адресанта. Откроява се определена реторична цел на убеждаване, а езикът е основен инструмент за постигане на тази цел. Фактът, че той играе централната роля в политическата комуникация, налага необходимостта да проучим неговия репрезентативен капацитет като лингвистични действия, които диференцират определени когнитивни структури. Менталният потенциал на този капацитет е различен и се предопределя според спецификата на комуникативната ситуация. Доказателство за такова разграничаване се постига в процеса на проучването на парламентарните речи и спонтанните политически речи.

Метафората в политическата реч е лесно достъпна абстракция. Основна функция на политическата метафора е да свърже индивида и общността, като изгради конкретни възгледи за „реалността“. Чрез тази роля когнитивната метафора участва в процеса на придвижване на информация от източник към целеви домейн. Базисно научно определяне на този проблем е становището на Лейкф и Джонсън, че това движение е еднопосочно и реализира осмислянето на едно нещо по отношение на нещо друго (Lakoff, Jonson/Лейкф, Джонсън 1980). Като продукт на чо-

вешкия опит процесът на метафоризиране се осъществява чрез проектиране на образи и концептуални модели от източника към целевия домейн. Проследяването на релацията между тях е когнитивно картографиране, в което ясно личи реторичната стратегия за въздействие. Анализът на релацията домейн източник – домейн цел констатира следните изводи: **първо**, домейнът източник представя познат образ, ясен сценарий, фокусира се върху ясни участници и поставя недвусмислена цел; **второ**, достъпността на домейна източник показва, че неговите цели са да пропагандира нещо сред изключително широка общественост; **трето**, постига усещането за общ език с обществото, особено в ситуации, когато то е разочаровано от политиците; **четвърто**, откроява ефект на подчертаване на разликите между широката общественост и поведението на политиците, например: обществеността е зрител, а политикът – участник. Пример за това са когнитивните метафори: *театър, сцена, задкулисие, сценарий*. Тяхната многократна употреба като реторично послание с когнитивно съдържание предизвиква в съзнанието на адресата очакването за разиграване, предпоставеност, имитация, манипулативност. Примерите са ексцерпирани от политическите изказвания на Христо Иванов. Стилистичен маркер и отличителна реторична стратегия на неговите речи са многократните и вариативни употреби на метафори и метафорични фрази чрез кореновите аналогии. С тях постига кумулативен ефект на метафорите във вербалния акт, като изгражда няколко метафори в развитие. За пример може да се посочат две лексеми, употребени метафорично и със засилен интензитет в последните му политически изказвания – *бухалка, токсичност*. Следователно еднопосочната когнитивна проекция от сферата източник към сферата мишена е само външен белег за сложен вариативен комплекс от процеси, при които се наслагват различни метафорични значения. Проучването на манипулативната същност на употребените метафори в речта на политиците показва, че функционирането на метафоричния смисъл не е плавно приплъзване от един концептуален пласт към друг, а сблъсък, противопоставяне между конвенционалния образ и генерираните метафорични импликации. Точно тази особеност е ефектът на въздействие на метафората и показва как тя работи като средство

за манипулиране на възприемането. Емпиричният материал доказва, че по-зрелищните метафорични употреби най-често са контраст, който се откроява върху повърхността на конвенционалната употреба. Например метафоричните концепти: *заден вход, прозорец, дом, къща, килим*. Те не са огледално отражение на базисната семантика, а ментално конструиран контраст с определена въздействаща функция. Важен проблем в този сложен когнитивен механизъм е декодирането. Ето защо, за да е понятна и въздействаща речта, политиците употребяват конвенционални домейни, които са лесно достъпни смислови компоненти.

Друг важен потенциал за въздействие е репрезентативният капацитет на когнитивните метафори в политическите речи. Това е функция, която насочва към обект или предмет на мисълта в речевия акт. Една от многобройните манипулативни страни на тази функция е възможността да се проектират изключително силни изображения на политическите фигури. Пример за тази особеност е назоваването на политически личности с популярни анимационни персонажи. Аналогът с анимацията е лесна когнитивна схема с ясно разпознаваемо послание – окарикатуряването на конкретна политическа личност. Тези метафори могат да бъдат разчетени и като ментални конструкти, задействани от топик, свързан с определена негативна черта или поведение. Тяхната функция е да укрепват убедително потенциала и намерението на продуцента на речта. Пример за такъв тип преносен смисъл са преназоваванията чрез познати карикатурни персонажи: *Спондж Боб Квадратни гащи – Христо Иванов; Магьосникът от Оз – Ахмед Доган; Осемте джуджета/Двадесет и петте джуджета – корумпираните служители от ВСС; тролчета – слабовлиятелни и подкупни членове на ВСС*.

Характерен метафоричен отпечатък имат лексикални конструкции, които са замислени и изградени на принципа на асоциациите между образи, обекти. Чрез вторичната номинация, основаваща се на връзката между двата образа, се конструира семантично двупланов ментален обем по схемата А е Б: *Европа – учителка по морал и право; Борисов – сателит на Германия, Борисов – новият Орешарски, Борисов – пътник; ноцини пеперуди – политици, които не са от ГЕРБ; самозабравил се бушон – Нено*

Димов; психопатичен тип – Никола Филчев; заклет конформист с пречупен гръбнак – прокурор; сигнална система – Орлов мост; нулевият пациент на българската епидемия корупция – ДПС; „Росенец“ – знаково петно на беззаконието, възел от беззаконие, възел на корупция, лятната столица на беззаконието; Деница Сачева – сламен човек; предсрочните избори – големият вододел; парламентът – гумен печат на Пеевски; ТЕЦ Варна – железария; Беларус – резерват на съветския тоталитаризъм и др. Анализът на ексцерпирания емпиричен материал формира някои трудности при таксономията на когнитивните метафори, а също така и при идентифицирането на метафори от живата политическа реч. Вниманието, което метафората получава от древността до съвременните лингвистични проучвания, показва същността ѝ на феномен, чиито механизми, качества и перспективи не са напълно проучени. Липсват единни становища за ясна и прецизна процедура за идентифициране на метафори. Този проблем произтича от близостта на метафората с метонимията, олицетворението и други тропи, които притежават същността на преносния смисъл. Актуална посока при ексцерпирането и анализа на метафори в съвременната когнитивна лингвистика е екипният подход – сформират се групи изследователи от различни академични дисциплини, чиято цел е да се обобщи един универсален метод за идентифициране на метафорично употребените думи в речевия дискурс. Дейността на Pragglejazz Group (Pragglejazz Group 2007) се състои в извеждането на единна процедура за идентификация на думи с метафорична употреба – MIP (A Method for identifying metaphorically used words in discourse). Pragglejazz Group включва изследователи от различни академични дисциплини, които имат обща цел (Elena Semino, Lynne Cameron, Gerard Steen, Joe Grady, Alan Cienki и др.). Групата учени стартира процедурата през 2007 година, като създава метод за идентифициране на метафорично употребените думи в дискурса – MIP, гъвкав инструмент, който надеждно може да се прилага при изследване на метафорите. Процедурата включва последователност от няколко стъпки – осмисляне на текста, отделяне на лексикалните единици, установяване на основното значение, уточняване на контекста. Ако има разминаване чрез контраст между базисното и контек-

стуалното ниво, думата е с метафорична употреба. Ефективността на тази процедура се състои в подробното изследване на всяка лексикална единица и изясняването на функциите ѝ в контекста. Един от приносните моменти е разграничаването между метафора и метонимия, като се формулира съществената разлика между тях – при метонимията има съполагане между двата образа от основното и контекстуалното значение, докато при метафората има контраст. Чрез принципа на контраста може да бъде обяснена и метафоричната употреба на комични или анимационни герои като преназоваване на политически личности. В речевия дискурс този процес определено има метафорична употреба, а не цели да наложи псевдоним. Подобна на МІР е процедурата на Стийн (Steen/Стийн 2007). Неговият екип осъществява проучване на метафорите в речевия дискурс, като прилага метода МІР на Pragglejazz Group, но в хода на изследването допълва процедурата, формулира пет стъпки от последователността по идентифициране на метафорите и включва картографиране на домейните в процеса на пренасянето на смисли.

Процедурите по идентификация и анализ са нов момент от проучването на метафорите и показват тенденцията към създаване на единна методология за изследване на когнитивния феномен в цялостното му присъствие в дискурса на политическата реч. Целта на приведените дотук примери е да се открият важни страни от манипулативния аспект на когнитивните метафори, употребени в съвременните политически речи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Димитрова/Dimitrova 1999:** Димитрова, С. *Езикова демагогия*. София: Наука и изкуство, 1999. [Dimitrova, S. *Ezikova demagogiya*, Sofia: Nauka i izkustvo, 1999.]
- Николаева/Nikolaeva 1985:** Николаева, Т. М. *Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков)*, Москва: Наука, 1985, 77 – 80. [Nikolaeva, T. *Funktsii chastits v vyskazyvaniya*, Moskva: Nauka i izkustvo, 1985.]
- Austin/Остин 1962:** Austin, J. L. *How to do Things with Words*. New York: Oxford University Press, 1962.
- Semino/Семино 2008:** Semino, E. *Metaphor in Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

- Lakoff, Johnson/Лейкъф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press, 1980.
- Grice/Грайс 1957:** Grice, H. P. Meaning. // *The Philosophical Review*, vol. 66, No. 3, 1957, 377–388.
- Grice/Грайс 1975:** Grice, H. P. Logic and Conversation. Cole et al. // *Syntax and semantics*, vol. 3. New York: Academic Press, 1975, 41 – 58.
- Pragglejaz Group 2007:** MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. // *Metaphor and Symbol* 22(1): 1–39.
- Steen/Стийн 2007:** Steen, G. J. Finding Metaphor in Discourse: Pragglejaz and Beyond. // *Cultura, Lenguaje y Representacion/Culture, Language and Representation*, vol.V, 2007, 9 – 25.